

Modstandsbevægelsens arkiver

Af JØRGEN HÆSTRUP

Definiton

Navnet »modstandsbevægelsens arkiver« er af praktiske grunde blevet hæftet på en stor, yderst uhomogen samling af privatarkiver og beretninger, som i årene efter 1947 til dato er tilvejebragt af og afleveret til rigsarkivet af under tegnede forfatter og – fra ca. 1956 – tillige af en række medarbejdere.

Navnet må ikke misforstås. Disse arkiver, der i dag er placeret i rigsarkivet som en helhed, har ikke nogen som helst proveniens i en sammenhængende administration for modstandsbevægelsen. Det modsatte er tværtimod tilfældet. Modstandsbevægelsens organisatoriske særkende var den vidt forgrenede decentralisation, hvor hvert modstandsorgan eller enkeltgruppe (person) af tekniske og sikkerhedsmæssige grunde søgte at indkapsle og tilskodde arbejdet mest muligt, og hvor der af de samme grunde arbejdedes med et minimum af skriftligt materiale. Hvad der trods alt affødtes og bevaredes af dokumenter, havnede isoleret hos enkeltpersoner. Da rigsarkivar Axel Linvald i 1945 rettede henvendelse til »en række af frihedsrådets medlemmer og andre af modstandsbevægelsens ledende mænd« med anmodning om overdragelse til rigsarkivet af »modstandsbevægelsens arkiver«, blev det ikke uventede hovedsvar da også, at sådanne arkiver ikke eksisterede og aldrig havde eksisteret.

Fællesbegrebet »modstandsbevægelsens arkiver« opstod derfor først, efterhånden som en bevidst opsporing af alle tænkelige spredte fragmenter af vidt forskellig proveniens, men alle hidrørende fra folk, der havde haft berøring med modstandsarbejdet, i årene efter 1947 førte til, at de akter, der kunne belyse arbejdet i modstandsbevægelsens vidt forgrenede organisation, havnede på rigsarkivets hylder.

En kort redegørelse for disse samlingers karakter og indhold skal her forsøges. Men først en indledende bemærkning. Arkiverne har som nævnt det ene til fælles, at de hidrører fra modstandsfolk. Men heri ligger ikke, at arkivernes dokumenter udelukkende belyser modstandsforhold. Besættelsestidens illegale situation medførte, at f. eks. korrespondance mellem ind-og-udland gik via modstandsbevægelsens kanaler og ofte i form af mikrofilm passerede mange mellemlid, alle illegale. Også den såkaldte »legale verden« måtte i sin korrespondance betjene sig af de illegale kanaler, og dette havde til følge, at dokumenter herfra i koncept, original, afskrift eller kopi ofte havnede i diverse modstandslederes arkivsamlinger. »Modstandsbevægelsens arkiver« indeholder

altså ikke blot akter til belysning af modstandsarbejdet og ikke blot akter, udvekslede mellem modstandsbevægelsens personer, men tillige i utalt, men stort omfang akter til belysning af almen politisk, økonomisk, retslig o. s. v. udvikling, og de indeholder akter til og fra personer, der ikke direkte tog del i modstandsarbejdet, politikere, embedsmænd, erhvervsfolk m. m.

Tilblivelse

Sammendragningen af arkiver og beretninger tog sin begyndelse i 1947. Arbejdet faldt i flere etaper og udvikledes konstant i takt med de muligheder for fremskaffelse af materiale, som viste sig. En summarisk redegørelse for tilblivelseshistorien bag denne arkivsamling forekommer derfor nødvendig.

Udgangspunktet blev to samtaler, jeg i forsommeren 1947 havde med professor Aage Friis og rigsarkivar Axel Linvald. Det stod allerede da klart, at der med hensyn til besættelsestidens historie i almindelighed og modstandsbevægelsens historie i særdeleshed eksisterede det særproblem, at normal tilgang af dokumentmateriale til rigsarkivet eller andre offentlige samlinger ikke kunne påregnes. Rigsarkivar Linvalds generelle henvendelse til visse modstandsledere havde stort set haft negativt resultat, selv om et par arkiver (Christmas Møllers og Leif B. Hendils) var indgået. Men med hensyn til modstandsbevægelsens forhold måtte man på forhånd regne med at stå overfor et »arkivalsk tomrum«. Dels var det a priori sandsynligst, at den illegale aktivitet, der i så overvejende grad havde bestemt forløbet af de fem besættelsesår, var gennemført uden at afføde skriftligt materiale, og dels ville et sådant materiale, hvis det trods alt eksisterede, være i privateje og ikke automatisk tilgå rigsarkivet. Muligheden for tilintetgørelse af eventuelt materiale måtte også tages i betragtning. At de særlige forhold også måtte have medført, at der kunne være dybe lakuner i det officielle materiale, og at der også her kunne blive tale om nødvendighed af en specialundersøgelse, stod ikke dengang klart. Vore samtaler drejede sig alene om de eventuelle forholdsregler overfor det formodede »tomrum« vedrørende modstandsbevægelsens forhold.

Min henvendelse til Friis og Linvald udsprang af almindelig bekymring over denne umulige situation, og det viste sig, at de begge delte min bekymring. Begge stillede de sig positivt overfor mine – dengang yderst vage – forslag om at søge at afhjælpe situationen. Friis erklærede at ville søge fremskaffet finansiell støtte til eventuelle undersøgelser, og Linvald gav på rigsarkivets vegne tilsagn om at ville modtage og bevare eventuelt tilvejebragt materiale.

Men hvilket materiale? Forudsætningen var jo, at et sådant materiale slet ikke eksisterede.

Inden en omtale af de oprindelige planer vil det formentlig være rimeligt kort at nævne, at problemet om fremskaffelse af historisk materiale til belysning af modstandsbevægelsens forhold – eller besættelsesforhold i al almindelighed – ved krigens afslutning var fælles for alle besatte lande, og i årene lige efter krigen indledtes overalt i disse lande et arbejde på at tilvejebringe et

rimeligt dokumentmateriale eller – hvis dette skulle vise sig ugørligt – et passende erstatningsmateriale. Arbejdet blev de fleste steder overdraget specialinstitutter med større eller mindre officiel autoritet. Dette muliggjorde en omfattende planlægning med lange tidsperspektiver og vide undersøgelsesområder. Dette internationale perspektiv stod ikke klart, da jeg førte de omtalte drøftelser med Friis og Linvald. Vi diskuterede sagen ud fra et »nødtøftssynspunkt« og uden at søge kontakt med og derigennem opnå ideer og erfaring fra kollegaer i udlandet. I første række var der udsigt til praktisk mulighed for en privat undersøgelse af en 2–3 måneders varighed.

Når et videre sigte ikke dengang kom på tale, var dette næppe uden forbindelse med hele landets politiske situation under og lige efter krigen. Mens det eksempelvis var selvfølgeligt for et gaullistisk Frankrig eller et titoistisk Jugoslavien at iværksætte en dybtgående historisk undersøgelse af den »résistance«, der havde skabt et væsentligt fundament for efterkrigstidens statsstyre i de to lande, eller et sådant studium var selvfølgeligt for de stater, der havde befundet sig i krig med Tyskland (Italien og Japan), og hvor derfor modstandsbevægelserne havde udgjort en integrerende del af landenes officielle militærapparat og politiske handling, meldte en sådan undersøgelse sig ikke med samme selvfølgelighed i Danmark. Modstandsbevægelsen var her i højere grad et »privatforetagende«, delvis udviklet og fornemmet som en opposition. Heri ligger ikke, at der eksisterede nogen positiv politisk modstand overfor tanken om en undersøgelse af modstandsbevægelsen, men kun, at tanken om en undersøgelse af denne art ikke meldte sig med samme selvfølgelighed, nødvendighed eller vægt, også fordi modstandsbevægelsens betydning ikke dengang var klart erkendt. Når modstandsbevægelsen ikke selv rejste problemet – og det skete ikke – manglede der i modbevægelsens år omkring 1947, hvor modstandsbevægelsen dels bagatelliseredes, dels var udsat for en almindelig nedvurdering, al baggrund for forestillinger om en storstilet, institutionel undersøgelse.

En medvirkende psykologisk årsag til at hæmme tanker om en bredt anlagt specialundersøgelse på dette felt var også det arbejde, der da var i gang i den parlamentariske kommission. Kommissionens eksistens og arbejde skabte – med urette – den forestilling, at en omfattende historisk undersøgelse af hele besættelsestidens forhold var iværksat. Offentligheden gjorde sig næppe klart, at kommissionens helt specielle kommissorium netop udelukkede en bred undersøgelse, og især at det skarpt definerede kommissorium ikke medførte nogen egentlig beskæftigelse med modstandsbevægelsens forhold. Modstandsbevægelsen var jo i rigsretlig forstand ikke under anklage, og dens forhold derfor almindeligvis udenfor kommissionens undersøgelsesområde. Kun sporadisk kommer kommissionens betænkninger ind på modstandsforhold.

Disse omstændigheder danner en del af baggrunden for den kendsgerning, at den arkivmæssige og historiske undersøgelse af modstandsbevægelsens forhold her i landet ikke fra starten kom til at bygge på en storstilet »generalplan-

lægning«, men indledtes med et privat forsøg på en improviseret nødtørftsløsning.

Min oprindelige plan, som jeg forsommeren 1947 udviklede den for Friis og Linvald, hvilede på tilfældig viden om, at der under krigen var blevet udvekslet telegrammer, breve, rapporter m. m. mellem danske modstandskredse og udlandet, specielt med den engelske organisation, »S.O.E.«, der havde til opgave at formidle Englands samarbejde med de europæiske modstandsorganisationer. Jeg gjorde derfor gældende, at det var sandsynligt, at der i England fandtes et samtidigt arkivstof, der muligvis kunne fremskaffes, og at en sådan mulighed måtte undersøges. På forhånd gik jeg ud fra den – som det viste sig berettigede – arbejdshypotese, at »S.O.E.«-organisationen måtte have haft kontakt med de væsentligste sider af dansk modstandsarbejde. Nogle »prøvende« samtaler med ledende modstandsfolk – Per Federspiel, Mogens Fog, Sten Gudme, Stig Jensen og Flemming Juncker m. m. fl. – bestyrkede denne antagelse.

Til tanken om eventuelt at fremskaffe stof ad denne vej føjede sig tanken om – som en nødløsning – at søge udarbejdet beretninger fra folk, der havde taget ledende del i modstandsarbejdet. Dette forekom fra starten en nødvendig del af alle planer, uanset hvad der måtte vise sig at være til stede og tilgængeligt i engelske arkiver. Den indledende drøftelse gik ud fra den – urigtige – forudsætning, at der selv med mulig hjælp fra engelske kilder ville vise sig at eksistere meget lidt og måske kun perifert dokumentmateriale. Især i drøftelsen med Friis spillede tanken om udarbejdelse af beretningsmateriale som den centrale opgave stærkt ind. Friis henviste med opmuntrende iver til de beretninger, han havde tilvejebragt vedrørende systemskiftet i 1901.

Arbejdet indledtes da med en rejse til London i oktober 1947, efter at der var fremskaffet orlov og midler hertil for perioden mellem efterårsferie og jul, med de to ferier indregnet i alt små tre måneder. Dette anføres til illustration af det beskedne sigte og begrænsede omfang, arbejdet da måtte have.

I London opnåede jeg en forhandling med Sir Charles Hambro, lord Selborne og general Sir Colin Gubbins. Hambro havde været en af initiativtagerne ved »S.O.E.«'s dannelse, Selborne havde som minister for økonomisk krigsførelse være organisationens chef 1942–45 og Gubbins havde 1940–45 været dens operationelle leder. Jeg fremstillede det specielle historiske problem og forespurte, om man i England besad arkivstof og var villig til udlevering af det, i original eller kopi. Svaret var overvejende negativt. Det meste arkivstof var, erklærede man, tilintetgjort, og med hensyn til udlevering af det resterende savnedes principiel beslutning om, hvorledes man fra britisk side ville stille sig. Man anførte, at denne danske henvendelse var den første i sin art, og at man først nu blev opmærksom på det ejendommelige problem, der kunne ligge i, at en stor del af Europas historie så at sige kunne tænkes at være begravet i engelske arkiver. Man nævnedes, at man forinden tilintetgørelse af store dele af materialet havde ladet udarbejde en intern rapport til brug for

War Office om samarbejdet mellem »S.O.E.« og Danmark, og man tilbød, at denne rapport, som jeg fik adgang til at gennemse og drøfte med dens forfatter, professor W. J. M. Mackenzie, i kopi kunne overgives rigsarkivet. En oversendelse til Danmark fandt sted, men derpå blev tilbuddet efter indstilling fra den britiske ambassade – men uden motivering – trukket tilbage, og en aflevering fandt aldrig sted.

En direkte dræning af engelske arkiver stødte således på principielle vanskeligheder. Alligevel blev møderne i London, der fortsattes i nogle dage, af betydning for det kommende arbejde, men forinden omtale heraf skal det kort nævnes, at det fundamentale principspørgsmål om europæiske historikers adgang til »S.O.E.«-materiale i de følgende år blev rejst gang på gang fra adskillige lande og også fra dansk side. Spørgsmålet førtes også – bl. a. i 1955 og 1956 – frem i underhuset, men indtil dato har resultatet for alle landes vedkommende været negativt. For Danmarks vedkommende nåedes dog i april 1956 et tilsagn fra Foreign Office om, at yderligere tilintetgørelse af materiale vedrørende danske forhold ikke ville finde sted, og vejen for senere adgang til materialet blev holdt åben. Ved et seminar i Oxford i december 1962 om Storbritanniens forhold til de europæiske modstandsbevægelser blev det dog udtrykkeligt fastslået, at en ændring i den principielle britiske holdning endnu ikke kunne forventes.

For Danmarks vedkommende har dette dog vist sig at være af underordnet betydning. Under de nævnte forhandlinger i London i 1947 lykkedes det at opnå en meget væsentlig britisk erklæring om, at alle de personer – britiske og danske – der under krigen havde arbejdet i eller i forbindelse med »S.O.E.«, var fritaget for tavshedsforpligtelse overfor det iværksatte indsamlingsarbejde, og denne erklæring muliggjorde en udstrakt interviewing af de pågældende, og – langt vigtigere – den medførte for mange beredvillighed til at oplyse og udlevere, hvad de pågældende lå inde med af samtidigt dokumentmateriale. Og her kom undersøgelsens store, positive overraskelse. Det viste sig, da der i løbet af november-december 1947 blev rettet henvendelse til en lang række tidligere modstandsfolk, at adskillige af dem ejede større og mindre dokument-samlinger, og da dette gradvis blev klart, omlagdes selvsagt undersøgelsen i forhold til de uventede muligheder, der her viste sig.

Hovedsagen blev fra nu af at sikre disse samlinger, forhandle om overgivelse til rigsarkivet, ordne og gennemgå samlingerne og søge skabt et første overblik over disses samlede indhold og omfanget af de stadigt eksisterende lakuner i stoffet. Sideløbende optoges beretninger, men der blev her rimelig mulighed for den begrænsning, at beretningsmateriale blev søgt koncentreret om forhold, hvor dokumentmaterialet ikke viste sig fyldestgørende eller helt manglede. Nogen præcis afgrænsning kunne der dog af mange grunde ikke blive tale om. Dels ændrede fundet af nye arkiver til stadighed det samlede billede, dels var det hverken med hensyn til sag eller person muligt at trække nogen som helst skarpe grænser, ligesom det i og for sig ikke var ønskeligt.

Ønskeligt havde det på dette tidspunkt været, om der var blevet iværksat en bred beretningsoptagelse på institutionel basis, men herfor savnedes alle praktiske muligheder. Arbejdet med fremskaffelse af arkiver og beretninger fortsattes ind i januar 1948, hvor en extra-bevilling på 3 uger blev fremskaffet, og derpå fortsattes det i perioden frem til foråret 1949 ved enhver lejlighed, hvor fritid eller ferier åbnede lejlighed hertil. Under de givne vilkår blev arbejdet forceret mest muligt, da det hurtigt viste sig, at en del materiale til stadighed gik tabt ved tilintetgørelse på grund af svigtende forståelse for stoffets betydning, ved »souvenirs-uddeling« eller på grund af uhensigtsmæssig opbevaring m. m.

Detaller er det her ugørligt at gå ind på, men groft kan det siges, at den aprioriske ide om eftersøgning langs de danske »S.O.E.«-kanaler både viste sig frugtbar og samtidig umulig at fastholde. Det frugtbare lå i den omstændighed, at al dansk forbindelse med udlandet under krigen gik igennem disse kanaler, og at altså eftersøgning ad denne vej viste sig praktisk med hensyn til at findes frem til de korrespondancer ud-og-ind af landet, der eksisterede. Disse korrespondancer indeholdt imidlertid netop af samme grund også et righoldigt materiale, der ikke direkte havde med »S.O.E.« at gøre. Det kan vel udtrykkes på den måde, at »S.O.E.« både viste sig at være en vigtig kamporganisation i tæt kontakt med modstandsbevægelsen og samtidig et postkontor for det danske samfunds samlede kommunikation til de allierede gennem illegale kanaler.

En nærmere redegørelse for denne indsamlingsperiodes forløb, dens principper, praksis og resultater er her udelukket. Særligt interesserede henvises til den fremstilling, jeg har givet i min bog, »Kontakt med England«, 1954, s. 9–27. Her skal blot resumeres, at der i foråret 1949 var indsamlet, ordnet og afleveret til rigsarkivet i alt 27 arkiver og 78 beretninger. Eksistensen af andre arkiver var konstateret. Såvel arkiver som beretninger indeholdt alt, hvad der kunne skønnes at eksistere til belysning af »S.O.E.«-aktivitet indtil 29/8 1943, men indeholdt herudover en rigdom af oplysninger også om andre forhold og om den senere periode. Faktisk berørte hovedmassen af materialet perioden 1943–45.

I foråret 1949 stoppede arbejdet. Det, der ved starten var tilsigtet, forekom at være løst, så vidt de givne vilkår tillod det. Tanker om behandling af materialet forelå ikke. Formålet havde alene været materialefremskaffelse. Imidlertid modtog jeg i de følgende to år en række opfordringer til at gå i gang med en behandling af stoffet. Hovedargumentet var det, at kildematerialets egenart gjorde det yderst vanskeligt tilgængeligt, bl. a. var dele deraf på grund af codesprog kun læseligt med specialviden. Man anså det derfor for ønskeligt, om jeg påtog mig en første bearbejdning. Disse opfordringer førte til, at jeg i 1951 påtog mig opgaven. Resultatet blev min bog, »Kontakt med England«, der udkom 1954.

Fremkomsten af denne bog resulterede i, at jeg fra mange sider, men først

og sidst fra rigsarkivar Linvald, blev anmodet om at genoptage indsamlingsarbejdet, denne gang ikke med noget specielt sigte. Opgaven skulle være at undersøge, om der måtte eksistere private arkiver til belysning af modstandsbevægelsen udover det i 1947–49 indsamlede og i givet fald søge sådanne samlinger føjet til det allerede erhvervede materiale. Desuden at søge udarbejdet yderligere beretninger, hvor sådanne måtte skønnes ønskelige. At der faktisk eksisterede yderligere dokumentsamlinger til belysning af de to sidste krigsår, var under arbejdet på »Kontakt med England« blevet mig klart, men omfang og indhold af disse samlinger var ukendt.

I sommeren 1955 blev indsamlingsarbejdet derpå påny optaget. Der blev skaffet midler til veje til en indsamlingsperiode på ét år, og i oktober 1956 kunne resultatet af denne 2. indsamlingsperiode officielt overdrages rigsarkivet. Antallet af arkiver var da steget til 55, antallet af beretninger til ca. 150. Stort set var der tale om en fordobling af materialet. Som i første periode var den oprindelige plan gået ud på først og fremmest at fremskaffe beretningsmateriale, men som i den første periode var slutresultatet blevet stærkest præget af fremkomsten af et uventet stort dokumentmateriale. Detaljer om dette indsamlingsresultat er her udelukket. Interesserede henvises til min fremstilling med arkiv- og beretningslister i min bog, »Hemmelig alliance« I, s. 13–22 samt til min redegørelse i Årsberetning for Statens almindelige videnskabsfond 1956–57.

Der er næppe grund til her at optrykke beretningslisten, hvorimod listen over de i 1956 indgåede arkiver her skal bringes:

1. Niels Bankes arkiv.

Arkivet omfatter papirer vedr. dannelsen af modstandsorganisationen »Ringene« samt et enkelt papir fra Bankes arbejde i Frihedsrådet.

2. C. A. Bodelsens arkiv.

Arkivet omfatter papirer vedr. arbejdet i Frihedsrådet.

3. Edith Bonnesens arkiv.

Arkivet omfatter bortset fra en række tilfældigt bevarede papirer væsentligst meddelelser, der er gået over den illegale radiostation, »Minestronen«, i Sverige.

4. Poul Eduard Brandenburgs arkiv.

Arkivet omfatter papirer fra Brandenburgs arbejde som officer i »S. O. E.« i Jylland.

5. N. O. Brorlys arkiv.

Arkivet omfatter papirer vedr. nedkastningsarbejdet på Sjælland, i særdeleshed den sjællandske bog over modtagepladser.

6. Sv. E. Christensens arkiv.

Arkivet omfatter papirer vedr. Eureka-arbejdet i Jylland.

7. Erik Christiansens arkiv.

Arkivet omfatter papirer vedr. nedkastningsarbejdet på Sjælland, i særdeleshed den sjællandske bog over modtagepladser.

8. Vilh. la Cours arkiv.

Arkivet omfatter papirer vedr. stemningsundersøgelser i Danmark, foråret 1944.

9. Herman Dedichens arkiv.
Arkivet omfatter en betydelig samling dokumenter fra årene 1943–45, dels korrespondancer med London, dels korrespondancer med danske i Stockholm, dels interne modstandskorrespondancer og papirer hidrørende fra danske politikere.
10. Lorens Arne Duus Hansens arkiv.
Arkivet omfatter en meget omfattende samling breve, rapporter, telegrammer m. m. fra årene 1942–45. I særlig grad belyser arkivet det illegale radioarbejde.
11. Thomas Døssings arkiv.
Arkivet omfatter den store samling papirer. Døssing samlede sig under sit arbejde som minister i Moskva for »det kæmpende Danmark«.
12. N. A. Ejgenbroths arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. modstandsarbejdet i Nordjylland.
13. O. J. Feddersens arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. modstandsarbejdet i region II.
14. Tage Fischer Holsts arkiv.
Arkivet omfatter de rapporter, Fischer Holst som illegal radiotelegrafist i København 1943–45 sendte til England.
15. Mogens Fogs arkiv.
Arkivet omfatter tilfældigt bevarede papirer i forb. med Mogens Fogs arbejde i »Frit Danmark« og Frihedsrådet samt enkelte korrespondancer til England.
16. Erling Foss's arkiv.
Arkivet omfatter den meget omfattende samling papirer, Erling Foss samlede som Frihedsrådets repræsentant i Stockholm 1943–45.
17. Erik Frandsens arkiv.
Arkivet er et fuldstændigt arkiv over nedkastningsarbejdet på Fyn.
18. Leif Gundels arkiv.
Arkivet omfatter en stor samling papirer vedr. Leif Gundels arbejde ved BBC samt vedr. arbejdet i Det danske Råd i London.
19. Werner Gybergs arkiv.
Arkivet omfatter sammen med Verner Jensens arkiv (Verner Jensen var Gybergs assistent) en betydelig samling papirer vedr. »Dansk Hjælpetjeneste«s virksomhed, 1943–45. Endvidere papirer til belysning af modstandsarbejdet i Jylland, som »Dansk Hjælpetjeneste« havde intim forbindelse med.
20. V. Gyths arkiv.
Arkivet omfatter en betydelig samling papirer til belysning af V. Gyths arbejde i Stockholm og i London 1943–45.
21. Knud Hansens arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. Eureka-arbejdet i Jylland.
22. Marinus Hansens arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. modstandsarbejdet spec. i Holstebro.
23. Jørgen V. Helks arkiv.
Arkivet omfatter dokumenter til belysning af forholdene omkring d. 29. august og efteråret 1943, hvor Helk opholdt sig i Sverige, samt et enkelt dokument fra foråret 1945 om arbejdet i Jylland.
24. O. Høegh-Guldbergs arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. modstandsarbejdet på Horsens- og Løgstør-egnen med mere.

25. Aage Højland Christensens arkiv.
Arkivet omfatter papirer til supplerung af det særlige arkiv for region III.
26. Werner Michael Iversens arkiv.
Arkivet omfatter en betydelig samling akter, der belyser den tidlige frie danske bevægelse i London samt forholdene vedr. de danske frivillige i engelsk militærtjeneste.
27. Frode Jakobsens arkiv.
Arkivet omfatter en betydelig samling papirer, korrespondancer, rapporter, telegrammer og stenografiske referater m. m. til belysning af arbejdet i Frihedsrådet og modstandsorganisationen »Ringene« m. m.
28. P. J. Jelgrens arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. det illegale telegrafiarbejde i Midtjylland, hvor P. J. Jelgren virkede som telegrafist.
29. Stig Jensens arkiv.
Arkivet omfatter enkelte breve og en sammenhængende samling telegrammer i forbindelse med nedkastningsarbejdet på Sjælland.
30. Verner Jensens arkiv.
Jfr. Werner Gybergs arkiv.
31. Kaj Johansens arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. især »Information«s arbejde.
32. Robert Jørgensens arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. Robert Jørgensens arbejde som leder af den danske afdeling af BBC.
33. Kontaktudvalgets arkiv.
Arkivet omfatter 2 forhandlingsprotokoller samt 1 brevmappe til belysning af arbejdet i Kontaktudvalget i Stockholm.
34. Jens Lillelunds arkiv.
Arkivet omfatter en betydelig samling papirer til belysning af arbejdet i modstandsorganisationen »Holger Danske«.
35. Ole Lippmanns arkiv.
Arkivet omfatter en stor samling papirer til belysning af modstandsarbejdet i særdeleshed i perioden 1944-45.
36. Lolland-Falsters arkiv.
Arkivet omfatter en stor samling rapporter m. m., der belyser modstandsarbejdet på Lolland-Falster.
37. Ebbe Muncks arkiv.
Arkivet, der er meget omfattende, indeholder foruden en dagbog, ført fra 1941, en lang række korrespondancer med illegale organisationer, danske myndigheder i udlandet og danske organisationer i Sverige.
38. Flemming B. Muus's arkiv.
Arkivet omfatter spredte papirer, især til belysning af arbejdet i »S. O. E.«.
39. Papirer vedr. det illegale rederi »Nordisk Shipping«.
(Om »Nordisk Shipping« se »Kontakt m. England« s. 103.)
40. E. O. Nørugaards arkiv.
Arkivet indeholder papirer vedr. modstandsarbejdet i Kås-Fjerritslev-distriktet.
41. E. Nyholms arkiv.
Arkivet indeholder papirer vedr. »De frie Danske«s arbejde i Kina under krigen.
42. Børge Outzes arkiv.
Arkivet omfatter papirer til belysning af arbejdet i »Information«.

43. Anker Petersens arkiv.
Arkivet omfatter store samlinger til belysning af arbejdet i »Det danske Råd« i London.
44. Gabriele Rohdes arkiv.
Arkivet omfatter en betydelig samling papirer, især til belysning af de danske sømænds forhold i England.
45. E. Rørbæk Madsens arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. modstandsarbejdet på Struer-egnen.
46. Sven Seehusens arkiv.
Arkivet omfatter papirer til belysning af det engelske propagandaarbejde i Danmark og til belysning af det danske arbejde i Sverige.
47. Erik Seidenfadens arkiv.
Arkivet omfatter papirer, der belyser det danske arbejde i Sverige fra 1943, samt omfattende korrespondancer med illegale kredse i Danmark.
48. Mogens Staffeldts arkiv.
Arkivet omfatter papirer vedr. det danske arbejde i Sverige fra efteråret 1944.
49. Robert Stærmoses arkiv.
Arkivet omfatter papirer til belysning af »Dansk Samling«s tidlige illegale aktivitet samt papirer vedr. Stærmoses rejse til England og U.S.A. fra efteråret 1944.
50. Tom Søndergaards arkiv.
Arkivet omfatter papirer til belysning af arbejdet i 1943 i modstandsorganisationen »Holger Danske«.
51. Anton I. Toldstrups arkiv.
Arkivet omfatter en meget stor samling papirer fra 1944–45 vedrørende det mangesidige illegale arbejde, Toldstrup ledede i Nordjylland. Specielt indeholder arkivet papirer til belysning af den jyske våbenmodtagelse, herunder de jyske bøger over nedkastningspladserne, samt papirer til belysning af arbejdet i region I.
52. Svend Truelsens arkiv.
Arkivet omfatter en stor samling papirer til belysning af efterretningstjenestens arbejde 1943–45, men også papirer til belysning af megen anden modstandsaktivitet.
53. Svend Wagners arkiv.
Arkivet omfatter enkelte papirer til belysning af undergrundshærens størrelse og våbenfordeling.
54. Kai Winkelhorns arkiv.
Arkivet omfatter papirer til belysning af de engelsk-amerikanske faldskærmsorganisationers arbejde i Danmark.
55. Herudover har jeg under indsamlingsarbejdet haft lejlighed til at bidrage til samlingen af det særlige arkiv for region IV.

På grundlag af det samlede materiale samt en del supplerende arkivstof i privat besiddelse udarbejdedes derpå min bog, »Hemmelig alliance« I & II, der udkom i 1959. Fremkomsten af denne bog og debatten omkring den rejste atter fra flere sider ønsket om en udvidet materialesamling og et bredere studium, ikke blot af modstandsbevægelsens forhold, men af besættelsestiden i det hele taget, og en række forskellige initiativer førte nu til en generel omorganisering af et fortsat indsamlingsarbejde, delvis på institutionel basis.

Dels var der gradvis – siden 1955– opstået en privat forskningsgruppe, der

var gået i gang med nogle særopgaver vedrørende modstandsbevægelsens historie. En række kollegaer havde påtaget sig at udarbejde monografier om afgrænsede emner indenfor modstandsorganisationen og i forbindelse hermed søge at indsamle beretnings- og arkivmateriale vedrørende de særlige emner. Fra 1959 var der ved Frihedsfondens foranstaltning åbnet mulighed for, at de direkte omkostninger ved et sådant arbejde kunne blive dækket. Et første resultat af Frihedsfondens støtte blev, at der skaffedes midler til rigsarkivar Johan Hvidtfeldts fotografering af akter fra de tyske militærarkiver i London og Washington.

Dels modtog jeg i 1959 anmodning fra undervisningsministeriet om selv at fortsætte et indsamlingsarbejde med henblik på besættelsestidens forhold i al almindelighed og fritoges, da jeg påtog mig denne opgave, fra sommeren 1960 fra skolearbejde.

Men endelig rejstes spørgsmålet om et systematisk indsamlingsarbejde nu også af »Udgiverselskab for Danmarks nyeste historie«, DNH., og efter indgående drøftelser førte dette initiativ i 1961 til, at selskabet med understøttelse fra Carlsbergfond og staten organiserede en bred undersøgelse af, hvad der fremdeles måtte ligge af kildemateriale i privat besiddelse til belysning af hele besættelsestidens forhold. Selskabet blev fra 1961 centrum for denne forskning og gennemførte sideløbende med det egentlige indsamlings- og studiearbejde en omfattende registrering af det eksisterende arkivmateriale.

Det i 1963 igangværende arbejde foregår således dels indenfor rammerne af DNH eller er i videst tænkelige omfang koordineret med arbejdet her. Etableringen af DNH's forskningsarbejde på dette specielle felt betød en væsentlig og nødvendig udvidelse af indsamlingsarbejdet. Mens dette hidtil havde sigtet på modstandsbevægelsens forhold som det første fornødne, stod det i 1960 klart, at en fuld løsning af dokumentationsproblemerne omkring dansk besættelsestidshistorie også måtte omfatte fremskaffelse af supplerende materiale til det officielle arkivstof. I en række foredrag i 1959-60, bl. a. i Studenterforeningen, har jeg kort formuleret min opfattelse på dette område med ordene: »Årsagen til dette behov er den enkle, at også det officielle stof er mærket af tidens omstændigheder. Meget er besluttet, som ikke er nedfældet i akterne, og meget er nedfældet i akterne, som må forstås ud fra tidens vilkår. Der vil i stort og småt vise sig at være behov for viden udenom og bagom akterne. Ikke mindst vil det være tilfældet for de sidste besættelsesår, hvor samfundet som helhed undergik en gennemgribende illegalisering, men problemet foreligger i øvrigt for hele besættelsestiden«.

DNH tog dette problem op, og et samlet indsamlingsarbejde på institutionel basis var hermed sat i gang.

Materiale tilkommet efter 1959

For så vidt angår »modstandsbevægelsens arkiver«, som denne artikel alene skal beskæftige sig med, er situationen da den, at der efter offentliggørelsen i 1959 af samlede arkiv-og-beretningslister i »Hemmelig alliance« er tilvejebragt vigtigt nyt materiale. Dette er dels sket gennem mine egne forsøg på at finde frem til nyt stof, dels – og navnlig – sket gennem de undersøgelser, medarbejdere i eller udenfor DNH har foretaget. En summarisk oversigt over det således tilkomne materiale skal her bringes, men forinden forekommer en forklarende bemærkning nødvendig.

Det er nævnt i indledningen, at modstandsbevægelsen var karakteriseret ved den mest vidtgående decentralisering og tilskodning af de enkelte funktioner eller grupper. En eftersøgning efter materiale i alle enkeltled var derfor ønskelig, men indtil slutningen af 1950erne ikke tænkelig, fordi den ville have forudsat deltagelse af en medarbejderstab, som ikke da var til stede. Eftersøgningen måtte efter et skøn begrænses til bevægelsens ledere, samt hvad der lejlighedsvis dukkede op. I alt drejer det sig vel for indsamlingsårene 1947–49 og 1955–56 om ca. 1000 personer. Overfor enkeltgrupper, enkeltpersoner og lokalt stof måtte der resigneres.

Dette ændredes gradvis, da en række interesserede kollegaer optog særundersøgelser på begrænsede områder, valgt efter individuel interesse. Det viste sig da, at der såvel med hensyn til dokumentmateriale som med hensyn til beretningsmateriale var betydelige værdier at hente ved en eftersøgning i »dybden«, hvorved forstås eftersøgning udenfor det centrale lederplan eller på det lokale plan. Et konkret eksempel vil formentlig bedst kunne illustrere problemet. I det generelt indsamlede materiale fandtes vigtige dokumenter til den illegale organisation, »Frit Danmark«s historie, først og fremmest i organisationslederen Mogens Fogs arkiv, men i øvrigt spredt rundt om i andre arkiver. Men om noget samlet og kildemæssigt bæredygtigt materiale var der ikke tale. Først da en medarbejder – Hans Snitker – i 1959 indledte en direkte undersøgelse af denne organisation, lykkedes det gennem en bred henvendelse til organisationens lokale grupper landet over at få sammenstykket tilstrækkelige fragmenter til en behandling af organisationens historie. Hvad der ikke fandtes i hovedarkiverne, lå muligvis i Haderslev, i Esbjerg, i Odense eller hos medlemmer af lokalgrupper i København. Gradvis groede et »Frit Danmark«-arkiv frem. Tilsvarende erfaringer om spredte dokumentationsmuligheder blev gjort af alle medarbejdere. Et typisk eksempel på bæredygtigheden i et sådant mosaikmæssigt sammenstykket kildemateriale kan studeres i det af DNH-medarbejderne Henrik Nissen og Henning Poulsen i 1963 udsendte værk, »På dansk friheds grund«.

Det igangværende arbejde er derfor tvejet. Dels er der endnu tale om en generel eftersøgning, dels og navnlig er der tale om en eftersøgning på bestemte områder (lokaliteter).

Siden den nævnte offentliggørelse af samlede lister i »Hemmelig alliance«, hvortil der henvises, er da tilkommet:

I. Egne indsamlinger.

(Heri kun medtaget, hvad der berører modstandsforhold. En række arkiver vedrørende det såkaldte departementschefstyre m. m. er udeladt her. Alle nævnte arkiver er afleveret til rigsarkivet i den nævnte rækkefølge).

1. **Suppleringer til Mogens Fogs arkiv.**
Supplerende dokumenter til det i forvejen afleverede arkiv, fundet ved oprydning: Akter vedr. »Frit Danmark«, Frihedsråd m. m. Dagbog fra april 1945.
2. **Suppleringer til Ebbe Muncks arkiv.**
Supplerende dokumenter til det i forvejen afleverede arkiv, fundet ved oprydning. Bl. a. 420 brevsider, udvekslet mellem britiske myndigheder og Danmark 1942–43. En stor samling efterretningsmateriale. Akter til belysning af Dansk-svensk flygtningetjeneste m. fl. flygtningeorganisationer.
3. **Thorvald Søndergaard Pedersens arkiv.**
Akter til belysning af illegalt arbejde i Varde samt til belysning af S. P.'s fængsling og ophold i Vestre fængsel, Hørsørød, Frøslev og tysk koncentrationslejr.
4. **Jørgen Stillings arkiv.**
Papirer vedr. marinens illegale transporter
5. **Stephan Hurwitz's arkiv.**
Papirer vedr. forarbejder til straffelovstillæg.
6. **Paul Proms arkiv.**
Papirer vedr. marinens illegale transportorganisation.
7. **A. E. Arendrups arkiv.**
Papirer vedr. det maritime modstandsarbejde i Aalborg.
8. **Knud Thestrups arkiv.**
Omfattende fremstilling af modstandsarbejde i Herning samt K.T.'s fængsling og ophold i fængsel og Frøslev.
9. **Knud Raaschous arkiv.**
Omfattende fremstilling af arbejdet i »Bopa«.
10. **Niels Munk Plums arkiv.**
Enkelte papirer vedr. arbejdet i modstandsbevægelsens jyllandsledelse.
11. **Supplement til Thomas Døssings arkiv.**
Et enkelt aktstykke, Døssings referat af møde i Stockholm d. 26/2 1945.
12. **Arkiv for det illegale politis hovedkvarter.**
Korrespondancer mellem det illegale politis hovedkvarter og politimestre m. m. i Danmark og Sverige. Mødenotater, våbenlister m. m. fra perioden 19/9 1944–1945, fortrinsvis fra foråret 1945.
13. **Dansk Pressetjenestes arkiv.**
Redaktør Erik Seidenfadens papirer vedr. arbejdet 1943–45 i Dansk Pressetjeneste, Stockholm.
14. **Sten Gudmes arkiv.**
Papirer vedr. det danske informationsarbejde i London og Stockholm under krigen m. m.
15. **Henning Nielsens arkiv.**

Underdirektør Henning Niensens papirer vedr. det illegale finansieringsarbejde, herunder illegal fordeling af statsmidler 1944–45, der foregik gennem den såkaldte »Hjælpefonden af 17. februar 1943«.

16. En del beretninger og samtalenotater, delvis endnu ikke afleveret til rigsarkivet.

Om samtlige afleverede arkiver – i alt 70 – gælder det, at de er båndlagte til året 1970, hvor ikke aflevererens tilladelse er givet.

II. Medarbejderes indsamlinger.

(Heri ikke medtaget indsamlinger, foretaget af medarbejdere ved DNH. Arbejdet her sigter som anført ikke på modstandsbevægelsens forhold, uanset at arkiver og arkivfragmenter af interesse ved studiet af denne bevægelse også indgår som en konsekvens af dette arbejde).

1. Sven Arnvigs samlinger.

Arkivfragmenter og beretninger vedr. arbejdet i det såkaldte »Kontaktudvalg« i Stockholm 1944–45.

2. Ole Barfoeds samlinger.

Et stort materiale til belysning af de illegale ruter mellem Sverige og Danmark under krigen, herunder også materiale til belysning af hjælpeforanstaltningerne under den tyske aktion mod de danske jøder i oktober 1943. I alt er der tale om 5 større arkiver, en del arkivfragmenter samt en stor samling beretninger.

3. Johs. Hoffmeyers samlinger.

Beretningsmateriale vedr. det sydslesvigske spørgsmål.

4. Leif Rasmussens samlinger.

Arkiver, arkivfragmenter og beretninger vedr. sabotagearbejdet, i særdeleshed indenfor organisationen »Holger Danske«.

5. Hans Snitkers samlinger.

Arkiver, arkivfragmenter og beretninger vedr. arbejdet indenfor »Frit Danmark«, organisation og blad.

6. Chr. Tortzens samlinger.

Arkiver og en stor samling beretninger vedr. den danske handelsmarine under krigen, i særdeleshed udeflådens forhold.

7. Aage Trommers samlinger.

Arkiver, arkivfragmenter og beretninger vedr. modstandsarbejdet i region III (Syd- og Sønderjylland).

- * Mr. Jeremy Bennett. Denne engelske historiker har i et år opholdt sig på dansk stipendium her i landet og udarbejdet en afhandling om den danske afdeling af B.B.C. Ved hans mellemkomst er de eksisterende akter vedr. denne afdeling i fotokopi overdraget DNH.

(For de her nævnte samlinger gælder det, at det drejer sig om uafsluttede arbejder, hvorfor talopgivelser ikke foreligger. På indeværende tidspunkt beløber antallet af beretninger sig imidlertid til adskillige hundreder. Alle akter tænkes ved arbejderens afslutning afleveret til rigsarkivet).

Lader det sig gøre at give et vist begreb om arkivernes omfang? Naturligvis kun i et groft rids, der næppe siger meget, men måske alligevel kan være på sin plads til orientering. Det vil fremgå, at det samlede tal på arkiver, når alle afleveringer har fundet sted, vil ligge på i det mindste 80. Antallet af beretninger løber i hundreder. Men disse nøgne tal siger kun lidt, måske især for arkivernes vedkommende. Udtrykket »arkiv« kan dække over en yderst diminutiv samling, og grænsen mellem, hvad der ovenfor er kaldt »arkiv« og »arkivfragment« er flydende. På den anden side dækker udtrykket ofte over ret betydelige, til dels meget store samlinger. Groft sagt er vel en snes arkiver ganske små, mens det samlede antal af breve, telegrammer, notater m. m. for en tilsvarende mængde arkivers vedkommende løber i tusinder eller – i et par enkelte tilfælde – i titusinder af sider. Ind imellem ligger det største antal, hvor der skal tælles i hundreder.

De blotte tal siger dog kun lidt. Et par principielle bemærkninger er antagelig mere oplysende. Først og fremmest må undersøgelsens store overraskelse fastholdes: Det under omstændighederne forbløffende store dokumentstof, der fremkom. I det samlede materiale er det arkivernes dokumentstof, der helt dominerer i forhold til beretningsstoffet. Dette forhold gør sig især gældende, hvor det drejer sig om belysningen af de centrale forhold. Hvor det derimod drejer sig om belysningen af lokale forhold og enkeltproblemer, vipper balancen mellem arkiv og beretning. Det må tilføjes, at også den modstandsfunktion, der er tale om, her spiller ind. Stort set forholder det sig sådan, at hvor der er tale om den almene modstandspolitiske udvikling, flygtningeruterne, efterretningstjenesten, nedkastningsarbejdet, det specielle »S.O.E.«-arbejde og til en vis grad opbygning og udvikling af undergrundshæren, herunder også våbenforhold, samt det frie danske arbejde i udlandet er arkivstoffet hovedgrundlag for vor viden, mens beretningsstof spiller en større rolle for studiet af alle øvrige funktioner.

Men hertil kommer, at selve besættelsessituationen har foretaget en vis sortering af stoffet, der må tages i betragtning, når stofmængden søges vurderet. Det er på forhånd evident, at selv efter fremkomsten af de relativt store dokumentmængder er der stadig kun tale om et dokumentkvantum, der er mange gange mindre, end det normalt ville have været tilfældet. Modstandsbevægelsens omfang taget i betragtning er det – selv om sider må tælles i titusinder – kun et minimumsmateriale, der er anlagt og kun et restoplæg, der er bevaret. Men netop dette har ofte medført, at det er det væsentligste, der har overlevet. Reglen gælder kun med uhyre modifikationer – men den gælder ligefuldt. Helt perifert stof er relativt sparsomt repræsenteret.

Man kan stille – og har stillet – det spørgsmål: Hvordan kunne det gå til, at der overhovedet er opstået og gemt et så forholdsvis betydeligt dokumentmateriale? Og man kan tilføje, at Danmarks situation her formentlig er gun-

stigere end andre besatte landes. Svaret på spørgsmålet kan kun gives i store, almene træk.

Ses der bort fra held og tilfældigheder, der har spillet en lykkelig rolle, kan der i det mindste anføres følgende grunde:

1. Danmarks hele situation under besættelsen. Besættelsesvilkårene var lettere end i noget andet land. En vis normalitet blev opretholdt, og dette gav nogen mulighed for opbevaring med iagttagelse af diverse sikkerhedsarrangementer. I en række tilfælde skønnedes en sådan opbevaring nødvendig.
2. Den nære forbindelse med den frie verden. Der gik under hele krigen en tæt strøm af korrespondancer ud og ind af landet, pr. illegal post og pr. telegraf. Hvad der gik ud, lod sig – bl. a. i Sverige – opbevare, hvad der gik ind, blev i stort omfang bevaret i form af kopier. Anvendelsen af mikrofilm spillede her en rolle. De medførte muligheder for kopier hos afsender, illegal ekspeditør, fordeler og modtager. Hvad der eventuelt gik tabt ét sted, opbevarede tit et andet.
3. Modstandsorganisationens indre krav. Især i de sidste to år krævede visse modstandsorganisationer ofte en så omfattende, om end improviseret administration, at en vis arkivmængde blev en bydende nødvendighed. Det er eksempelvis næppe nogen tilfældighed, at telegramkorrespondance m.m. for landets tre store modtageorganisationer er bevaret. Alternativet var kaos.
4. For flygtningeorganisationernes vedkommende var det afgørende, at de arbejdede med faste hovedkontorer i Sverige.
5. I det hele taget må Sveriges rolle som asylland understreges. Både permanente flygtninge og illegale gæster på midlertidigt ophold kunne her nedfælde deres øjeblikkelige indtryk eller ærinde i brev, rapport, notat o. s. v. Mødereferater kunne her udarbejdes.
6. Umiddelbart efter befrielsen gennemførtes indenfor en del modstandsorganisationer og regioner m. m. en mere eller mindre planmæssig nedskrift af rapporter. En række enkeltpersoner foretog på egen hånd en sådan nedskrift, oftest til rent privat brug. Disse rapporter indgår i arkivstoffet, men har i realiteten beretningens karakter. Deres indlysende værdi ligger naturligvis i tidspunktet for affattelsen, og i visse tilfælde, hvor de blev indsendt til en eller anden ledelse, i dennes kontrolmulighed overfor indholdet.

Disse forhold må anses for at være de vigtigste til forklaring.

Men er dokumentstoffet dominerende kvantitativt, må det tilføjes, at beretningsmaterialet har vist sin absolutte nødvendighed, dels til supplerung, men i adskillige tilfælde også som hovedgrundlag. En principiel vurdering af beretningsstof og dets anvendelse i forskningen falder her udenfor opgaven, men nogle korte bemærkninger forekommer dog naturlige i betragtning af den sær-

lige rolle, beretningsstof her spiller, og i betragtning af de erfaringer, den helt ekstraordinære situation har muliggjort for vurdering af dette stof. Først må det understreges, at principielle bekymringer her må falme overfor det kategoriske imperativ, der har foreligget. Dernæst, at beretningen er og altid har været betragtet som acceptabel historisk kilde, og at den som enhver anden kilde er underkastet kildekritisk vurdering og behandling. Men især er der vel grund til at fremhæve, at den særlige situation har givet en sikkert enestående lejlighed til en principel vurdering af beretningsmateriale, ikke mindst fordi dette materiale i så vid udstrækning har ladet sig efterkontrollere. Omfattende principielle drøftelser har da også været ført mellem de involverede historikere på dette exceptionelle grundlag, og selv om pladsen her ikke tillader enkeltheder, vil det være rimeligt at fastslå som fælles hovedresultat, at beretningsmaterialet har vist sig væsentligt mere bæredygtigt, end det ud fra en rimelig teoretisk skepsis på forhånd turde antages.

En lidt mere indgående personlig kommentar om dette problem har jeg givet i afhandlingen »Table Top« i Jyske Samlinger, ny række V, 4, s. 358–62.

Karakteristik

Til yderligere karakteristik af disse arkiver må føjes nogle enkelte almene bemærkninger.

Efterhånden som arkiverne samledes på rigsarkivets hylder, og begrebet »Modstandsbevægelsens arkiver« dermed fødtes, dukkede det særproblem op, at en del af arkivernes indhold ikke var umiddelbart tilgængeligt på grund af det specielle sprog, der ofte var anvendt. Der var her dels tale om anvendelse af kodenavne, dels om brug af jargon- eller antydningssprog eller brug af meget kraftige forkortelser eller forkortninger. Alle grader af sløring fra det helt uforståelige til det næsten normale var her anvendt, og der spilles på et langt register af systemer eller improviserede sproglige opfindelser. Problemet blev søgt imødegået derved, at jeg udarbejdede et kartotek over de almindeligst forekommende kodenavne – i praksis alle af væsentlig interesse – og der er her ikke grund til at gå nærmere ind på det. Det er lidt mere detaljeret omtalt i de redegørelser, jeg ovenfor har henvist til. Her skal blot tilføjes, at helt uforståeligt er kun meget lidt materiale. Hovedvanskeligheden ligger snarere i, at læsning af en del af materialet kan være tidskrævende, og at sandsynlighedsfortolkninger nu og da er nødvendige.

Et langt større problem frembyder materialets uoverskuelighed. Her forekommer alene en redegørelse for uoverskueligheden et problem.

Havde der eksisteret et pænt, borgerligt hovedkontor for sabotage med særlige departementer for planlægning, forsyninger og personale og med korrespondance til byers og sognes eksekutivorganer og deraf følgende rapportindgang, havde problemet unægteligt været forenklet. Nu drejer det sig om en uvejsom jungle af spredte oplysninger. Det nævnte eksempel er selvfølgelig

netop kun et eksempel. For en hvilken som helst modstandsfunktions vedkommende melder uophørligt det spørgsmål sig: Hvor findes der eventuelt materiale til netop dette spørgsmål? Og svaret er næsten ufravigeligt det samme: Antagelig ét eller andet sted i urskoven af dokumenter. Stort nærmere er det i det mindste meget ofte umuligt at komme i svaret.

Også her kan et konkret eksempel ud af mange måske være illustrerende. Jeg har ovenfor nævnt en engelsk kollegas arbejde med en fremstilling af den danske afdeling af B.B.C. Et sådant arbejde må uundgåeligt indledes med netop det spørgsmål: Hvor findes stof om B.B.C., specielt om aflytning, vurdering, virkning eller brug af udsendelser og om forbindelse mellem B.B.C. og danske modstandsorganisationer. Og svaret! Ja, det må netop være, at visse arkiver kan udelukkes som sandsynlige findesteder, ganske enkelte kan udpeges som oplagte muligheder, men om de fleste må det siges, at de formentlig eller sandsynligt et eller andet sted rummer oplysninger af værdi. Men hvor? Og i hvilket omfang? Er en tidsrøvende og måske helt forgæves gennemgang af dette eller hint arkiv nødvendig? Arkivets titel giver ofte ingen som helst oplysning om chancerne.

Der er flere årsager til denne fundamentale uoverskuelighed.

Først og fremmest er problemet naturligvis skabt af selve modstandsorganisationens karakter, dens mangel på en egentlig administration med saglig og lokal leddeling og især for de første års vedkommende i de stadige overlapninger under arbejdet af de forskellige funktioner. Dette har givet sig udtryk i arkivstoffets opdeling efter enkeltpersoner og ikke efter sagområder. Der findes arkiver, som specielt belyser dette eller hint sagområde, telegrafi, modtagearbejde, efterretningstjeneste, rutearbejde o. s. v. Men selv i disse arkiver, hvor hovedindholdet på forhånd nogenlunde kan præciseres, findes ofte dokumenter til belysning af utallige andre sager, og for langt de fleste arkivers vedkommende er der tale om blandings- og drivgods. Man kan end ikke med sikkerhed blade ud af beretningsstoffet og eksempelvis fastslå, at den og den beretning stammer fra en sabotør i den og den by og altså må handle om dette arbejde og denne lokalitet. Den vil ofte vise sig at indeholde oplysninger også om ganske andre forhold. Gruppen kan have beskæftiget sig med illegal bladvirksomhed, modtagearbejde, gruppedannelse, den kan have været i forbindelse med faldskærmsfolk, gennemført specielle aktioner, og beretningen vil muligvis indeholde stumpoplysninger om kurérgang og dermed den samlede kommunikationstjeneste o. s. v., o. s. v.

Dette er vel en umiddelbar selvfølgelighed.

Men organisationskarakteren har også på anden måde medført uoverskuelighed. De meget omfattende korrespondancer med udlandet, der udgør en hovedbestanddel af materialet, er ofte lange og sammenfattende korrespondancer. Hvis en modstandsleder, en politiker, en embedsmand eller en journalist eller hvem det nu kan have været, har fået adgang til at få et illegalt brev eller rapport ekspederet – for nogles vedkommende med lange mellem-

rum, for andres ret regelmæssigt – sammenfattes heri ofte referat eller argumentation over et vidtstrakt sagsområde og tit over lange perioder. Den relevante detaille kan forputte sig mange steder. Og dette er kun den ene side af problemet. En anden side er spørgsmål om akternes placering. Hvor ligger der eventuelt en skrivelse fra den pågældende person eller om den pågældende sag? Meget ofte dukker den op i et arkiv, hvor man ikke ville vente at finde den. Med den særlige illegale postgang var brevhemmeligheden ikke tidens force. Kopier af ellers tabtgåede skrivelser kan dukke op på uventede steder. Et brev fra A til B kan ligge i C's arkiv. Svarskrivelsen i D's.

Problemet om uoverskuelighed præsenterer sig med særlig vægt, når man gør sig klart, at der trods al indsamling stadig vil være tale om et spredt, forkortet restmateriale, hvor det kan være af speciel vigtighed at få fisket alle relevante oplysninger, selv de mindste detaljer, ud af den brogede helhed.

Løsningen både på dette problem og på problemet om tung læselighed giver sig selv. Den er at finde i udarbejdelsen af et detaljeret sagregister, helst i forbindelse med en samlet udgave af de vigtigste kilder, som også kunne indeholde de fornødne »oversættelser« af kodesprog og i et vist omfang forklarende kommentarer. Det vil blive et arbejde over adskillige år, men en gennemgang af disse arkiver kan ikke undlade at fremdrage disse særproblemer.

Løsningen af dem ville være den konsekvente afslutning på forsøgene på at sikre fremtiden en rimelig viden om de mest katastrofale, inspirerende og skelsættende år i Danmarks nyere historie.